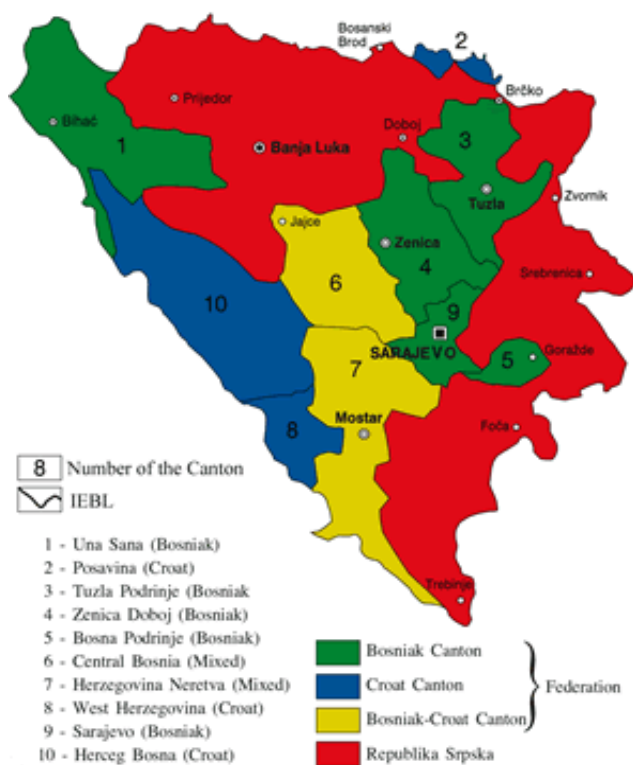

A demográfiai helyzet alakulása Tuzla kantonban az 1992-1995-ös boszniai háború után

Kolutáczy Andrea⁴

Jugoszlávia felbomlása során Bosznia-Hercegovina (a továbbiakban BiH) véres polgárháború (1992-1995), és kegyetlen etnikai „tisztoztatások” színterévé vált, mindez negatívan hatott az ország demográfiai folyamataira. A BiH népesedésére irányuló kutatásokat sokban nehezíti az a tény, hogy az országban 1991 óta nem tartottak mindenre kiterjedő népszámlálást, ezért a háború utáni helyzet felmérésénél csak a hivatalos szervek becsléseire támaszkodhatunk. A rendelkezésre álló adatokat kellő kritikával kezelve mégis megkísérelhetők az ilyen jellegű vizsgálatok.

Jelen tanulmányban BiH egyik, az északkeleti országrészen található adminisztratív-területi egységére – Tuzla kantonra (a továbbiakban TK) – vonatkozóan vizsgálom az 1992-1995-ös háborút követő demográfiai folyamatok alakulását.

1. ábra: BiH a Daytoni Megállapodás szerint

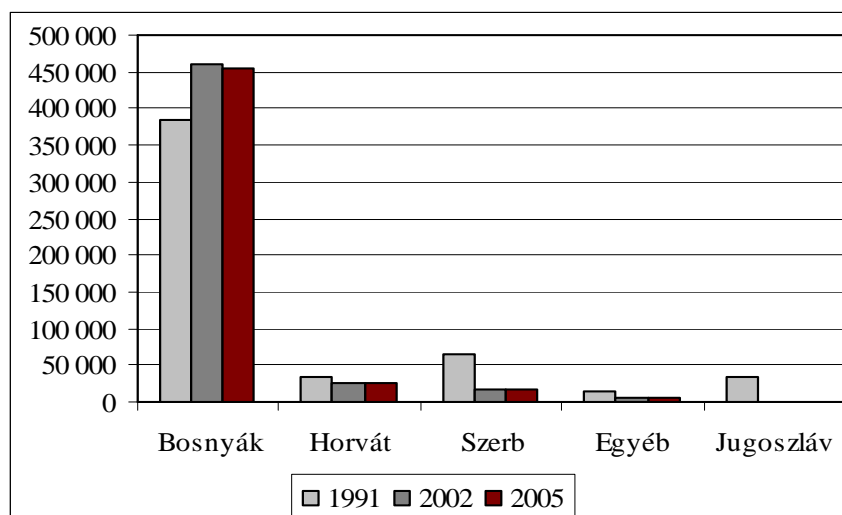
(Forrás: <http://www.ohr.int/ohr-info/maps/images/federation-of-bih.gif>)

⁴ PTE TTK, Földtudományok Doktori Iskola, harmadéves PhD hallgató.

Tuzla kanton a Bosnyák-Horvát Föderáció (a továbbiakban FBiH) keretén belül, a korábban tuzlai régióknak nevezett térséget lefedve jött létre 1994-ben (1. ábra). 2649 km²-nyi kiterjedése a FBiH területének 10%-át, az egész ország területének 5%-át foglalja el. 1995-ben a Daytoni Megállapodás értelmében Tuzla kantont 13 közigazgatási egységre (općina) tagolták.⁵ Čelić, Doboj-Istok, Kalesija, Sapna és Teočak (új) općinák a háború során Doboj, Lopare, Ugljevik és Zvornik régi općinákból alakultak, melyeket az említett békemegállapodás a Boszniai Szerb Köztársaságnak (a továbbiakban RS) juttatott. Az općinák közül csak három (Banovići, Srebrenik, Živinice) tartotta meg korábbi határait, míg a többi tíz egyes részeit a RS-hoz csatolták. (HASKOVIĆ, R. 2000) A kanton legnagyobb kiterjedésű općinája Lukavac (337 km²), míg a legkisebb területet Teočak foglalja el (29 km²). A területen található 12 város közül a legsűrűbben lakott település Tuzla (448 fő/km²), a legritkábban lakott Kladanj (47 fő/km²).

1. A lakosságszám és az etnikai összetétel változása 1991-2005 között

A mai Tuzla kanton területén az 1991-es népszámlálás szerint 493 887 lakos élt, ebből 70% bosnyák, 7% horvát, 13% szerb, 7% jugoszláv, 3% egyéb nemzetiségű volt. A háború során lezajlott etnikai változások következtében napjainkra a kanton lakosságának 90%-át a bosnyákok adják, őket nagyságrendben a horvátok (5%), a szerbek (3%), és az egyéb nemzetiségűek (2%) követik (2. ábra). A jugoszlávok kategóriája Jugoszlávia felbomlása után eltűnt, és az addig ott regisztráltak nagy valószínűséggel a szerbek és a bosnyákok közé sorolták magukat. A kantonban élő bosnyákság létszámnövekedésének okaira a későbbiekben még visszatérünk.

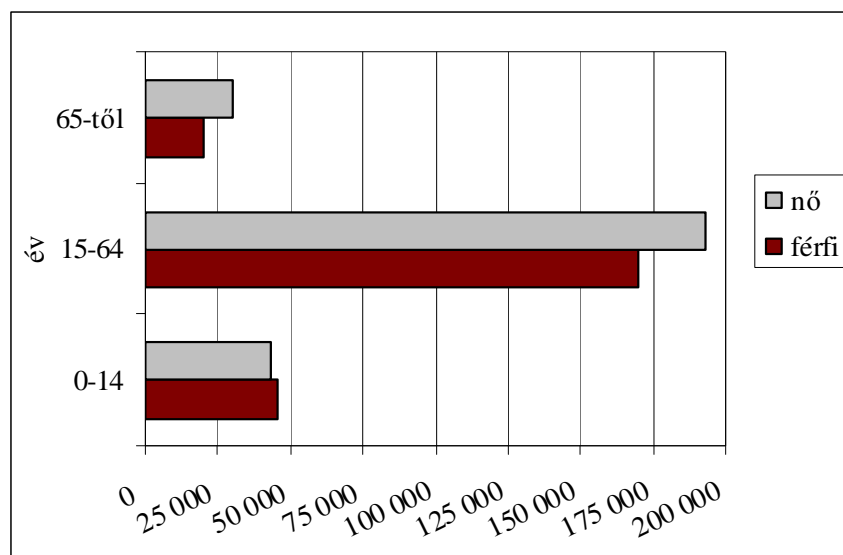
Szerkesztette: Kolutác Andrea

2. ábra: TK etnikai összetételének változása 1991-2005 között (Forrás: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH 2005. decemberi jelentés)

⁵ A 13 općina a következő: Banovići, Čelić, Doboj-Istok, Gračanica, Gradačac, Kalesija, Kladanj, Lukavac, Sapna, Srebrenik, Teočak, Tuzla, Živinice.

Napjainkban Kanton Sarajevo (315 fő/km²) után TK (189 fő/km²) az egyik legsűrűbben lakott régiója BiH-nak⁶ – az ország lakosságának 11%-a él az említett területen. 2005-ben Tuzla kanton 502 862 fős lélekszámával – mely a FBiH lakosságának 21%-át tette ki – a népességnagyság tekintetében a kantonok közül (10) az első helyen állt.

Az életkor szempontjából a 2005-ben regisztrált népesség 18%-a a 0-14, 72 %-a a 15-64, míg 10%-a a 65 év feletti kategóriába tartozott, míg a nemek szerinti bontásban 47% volt a férfiak, 53% a nők aránya (3. ábra).⁷ A férfiak és nők megoszlása közti 6%-os különbség okaiként nem csak a férfi populációt érintő háborús veszteségek említhetők, hanem a háború utáni poszttraumális állapot, valamint a térség jelenlegi társadalmi-gazdasági helyzete is. A munkanélküli férfiak nem tudják családjukat megfelelően eltartani, ezáltal kiesnek a hagyományos szerepkörükből (a férfi a család feje és fenntartója), identitásuk meginog. Ez a probléma az aktív/produktív korosztályt érinti leginkább. Bizonyos vélemények szerint (FRECHET T.–KOVÁCS K. 2002) a fenti okok miatt az országban napjainkban megugrott a férfiak által elkövetett öngyilkosságok száma.

Szerkesztette: Kolutáczi Andrea

3. ábra: Tuzla kanton lakosságának kor-és nemek szerinti összetétele 2005-ben
(Forrás: Federacija Bosne i Hercegovine u brojama, Sarajevo, 2006.)

A válságos demográfiai helyzethez hozzájárul még az idősebb (65 év feletti) korosztályba tartozók számának folyamatos növekedése is, amely a kevesebb gyermek születésének, illetve az aktív dolgozó korosztályba tartozók munkavállalás céljából külföldre irányuló kivándorlásának a következménye.

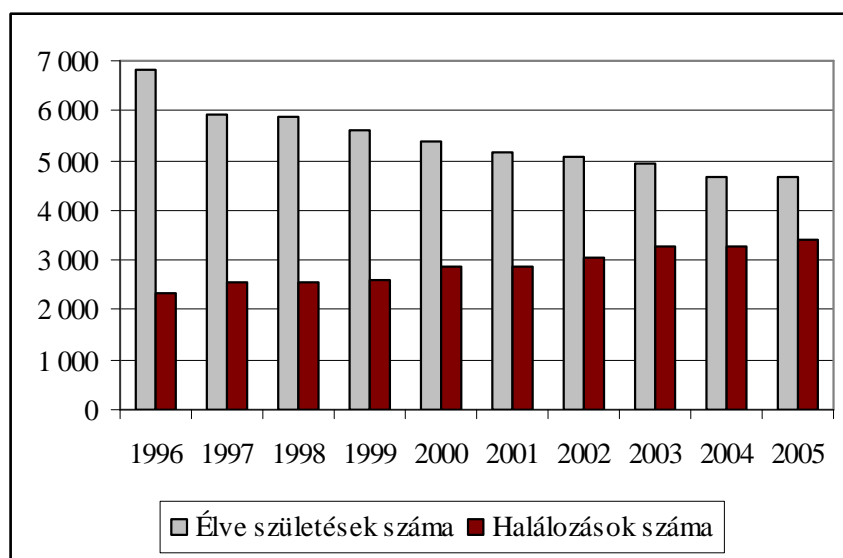
⁶ A helyi népsűrűség a FBiH (89 fő/km²) átlagának kétszerese.

⁷ Az életkorokra való bontást a boszniai statisztikai hivatalok által használt módon adtam meg.

2. A demográfiai folyamatok alakulása 1996-2005 között

A népességszám változásának dinamikáját vizsgálva elmondható, hogy a mai kanton területének lakossága az 1948-1991 közötti periódusban több mint megkétszereződött (220 000-ról → 492 000 főre) ami évi 1,8%-os növekedésnek felel meg. Ugyanebben az időszakban országos viszonylatban csak évi 1,2%-os növekedésről beszélhetünk. Az 1980-as évek végéig a mai TK területe tehát BiH demográfiaiban leggyorsabban telítődő régióját jelentette.

A háború előtti időszakhoz képest TK népességének *természetes szaporulata* napjainkra kritikus ponthoz érkezett, mértéke folyamatosan csökken. Az 1961-1970 közti periódus 20‰-éhez képest ez a mutató az 1981-1990 közti időszakban 10‰-re esett vissza, és a háború után (1996-2000 között) is tovább csökkent a szimbolikus 5-6‰-ig, ami nem biztosítja a lakosság természetes reprodukcióját (KIKANOVIC, M. 2001). Az 1996-2005 közti időszakban a születések száma folyamatosan csökkent (10 év alatt kevesebb mint egyharmadára!), a halálozások száma pedig ezzel egyenes arányban nőtt a vizsgált kantonban (4. ábra).

Szerkesztette: Kolutáczi Andrea

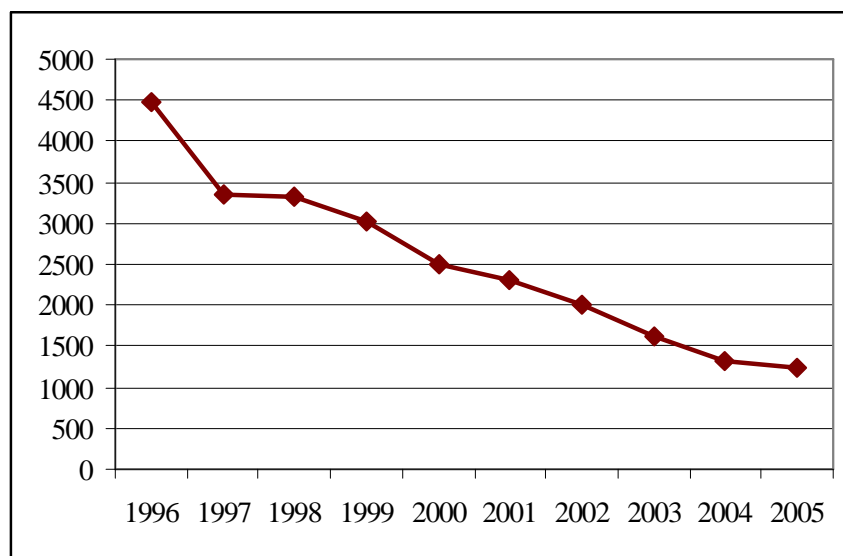
4. ábra: A születések és halálozások számának alakulása TK-ban 1996-2005 között (Forrás: Statistički godišnjak/ljetopis FBiH, Sarajevo, 2005.)

Mindez természetesen negatívan hat a terület természetes szaporulatára, amelynek alakulása az országon belüli trendnek felel meg, vonalának futása azzal egyirányú (5. ábra).

A népességszám alakulását a nehéz megélhetés, rossz gazdasági helyzet (magas munkanélküliség, tömeges képzetlen munkaerő, alulfizettség, rurális terek kiürülése az urbánus javára, falusi magánföldök elhagyása, stb.) mellett a migráció is nagyban befolyásolja. A produktív korú népesség körében sok a munkanélküli, illetve sokan

közülük az országot elhagyva, külföldön keresnek maguknak könnyebb megélhetési lehetőséget.

Az otthonmaradók körében a fent említett okok miatt csökken a gyermekvállalási kedv, illetve a hagyományos nagycsaládos modell helyébe a nukleáris típusú lép azáltal, hogy az emberek kevesebb gyermeket vállalnak, mint azelőtt (három-négy helyett csak egyet-kettőt).⁸

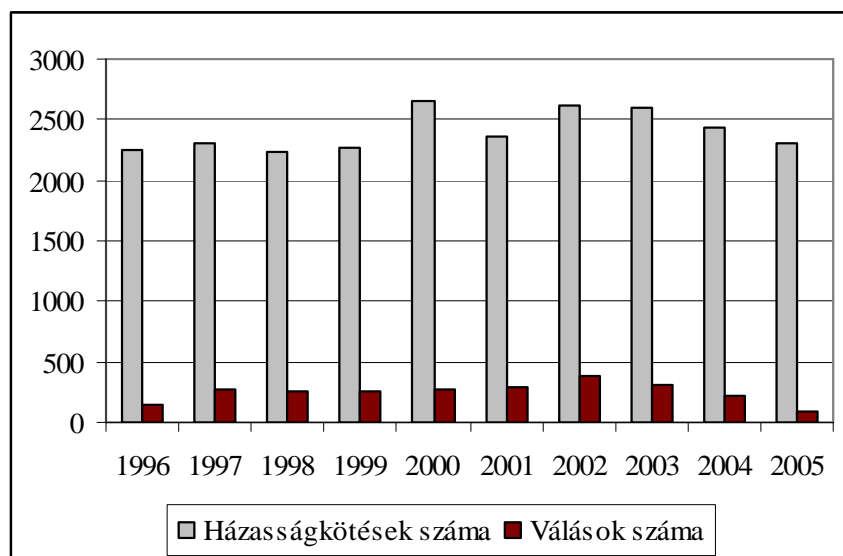
Szerkesztette: Kolutác Andrea

**5. ábra: A természetes szaporulat alakulása TK-ban 1996-2005 között
(Forrás: Statistički godišnjak/ljetopis FBiH, Sarajevo, 2005.)**

A fentiekkel összefüggésben érdemes megvizsgálni a *házasságkötések* és a *válások* számának alakulását is TK-ban (6. ábra). A házasságkötésre való hajlandóságot a társadalmi-gazdasági viszonyok nagyban befolyásolják a vizsgált térségben. A magas fokú munkanélküliség és az egzisztenciális bizonytalanság megnehezíti a fiatalok számára az önálló élet elkezdését. Ezen kívül nő az iskolázottság, egyre többen folytatják tanulmányaikat felsőfokú oktatási intézményben, mindez kitolja a családalapítás idejét. A nyugat-európai trendek begyűrűzésének hatására megkezdődött a hagyományos életvitel bomlása – folyamatosan nő a házasságon kívüli együttélések száma.

A rendelkezésre álló adatokat vizsgálva kitűnik, hogy a kantonban az 1996-1999 közti időszakhoz képest 2000 után kissé megugrott a házasságkötések száma, de még így sem közelíti meg a háború előtti tendenciát. A házasságkötésekre jutó válások száma nem túl sok, bár az 1996-1999 közötti ingadozást követően 2000-től folyamatosan emelkedik, és csak 2004-2005-ben csökkent valamelyest.

⁸ BiH-ban tehát egyik etnikum sem használja a demográfiai robbanás eszközt ahhoz, hogy a területhez való jogát többségi alapon biztosítsa (mint pl. a koszovói albánok esete).

Szerkesztette: Kolutáczi Andrea

6. ábra: A házasságkötések és a válások számának alakulása TK-ban 1996-2005 között
(Forrás: Statistički godišnjak/ljetopis FBiH, Sarajevo, 2005.)

Az eddig bemutatott tényezőkön kívül – mint ahogy azt már korábban említettük – egy terület népességszámának alakulását a *migráció* is befolyásolja. A háború előtti időszakban negatív migrációs egyenleg jellemezte Északkelet-Boszniát. Az 1953-1991 közötti 40 évtizedes periódusban 135 000 lakos költözött el e területről. Ez a magas migrációs szaldó a régió gazdasági fejletlenségének, és a nem megfelelő ipari struktúrájának következménye. Az 1981-1991-es népszámlálások között 42 189-en vándoroltak el, ami a terület népességszámának 42%-os visszaesését eredményezte ebben a periódusban. (ĐOZIĆ, A. 2003)

Az 1992-1995 között zajló háborút a nagy emberveszteség mellett a nem kívánt lakosság szisztematikus száműzése jellemezte. A kényszerű migráció a lakosság etnikai struktúrájának átformálódását eredményezte nemcsak Északkelet-Boszniában, hanem az ország más területein is. A Drina-mente bosnyák lakossága – Goražde város lakói kivételével – a regionális centrumok (Sarajevo, Tuzla), és a környéken lévő többi nagyobb település felé migrált/menekült. Az ily módon elhagyott, és azelőtt főként bosnyákok által lakott településekre szerbek költöztek megváltoztatva ezzel Északkelet-Bosznia etnikai, és szociális-demográfiai struktúráját is.

A háborús események hatására, illetve azok következményeként egész BiH több mint 70 opcinájából 146 137 személy vándorolt a mai TK területére. A menekülthullám főként a kanton urbánus központjait érintette (Gračanica, Lukavac, Srebrenik, Tuzla, Živinice). A menekültek számához a 468 550 fős helyi népességet is hozzávéve megkapjuk az 1997 végén a kantonban jelenlévő összlakosság számát (614 687 fő), melynek a becslések alapján 76%-a volt helyi lakos, 24%-a pedig belső menekült. 1999 végére még mindig 118 448-an rendelkeztek menekültstátusszal a kantonban, e személyek több mint fele Tuzla és Živinice opcina területén tartózkodott. Ugyanebben az évben azonban 17 814 fő

háború előtti lakóhelyére visszatelepülőt is regisztráltak a helyi hivatalos szervek. (ĐOZIĆ, A. 2003)

Tuzla kanton mai demográfiai képe minden fontos jellemzőjét megtartotta a háború eredményezte megbontottságnak. A napjainkban is tartó kétirányú visszatelepülési folyamat ellenére még megközelítőleg sem állt helyre a terület háború előtti etnikai struktúrája. 12 évvel a háború után az alábbi társadalmi folyamatok jellemzik a tuzlai régiót: a belső menekültek visszatelepülése a háború előtti tartózkodási helyükre, a lakosság valamely harmadik országba történő kivándorlása (Ausztrália, Kanada, USA, Nyugat-Európa), illetve a háború alatt menedékkül választott területen való tartós megtelepedés (főként TK és Kanton Sarajevo). Habár jelentősen csökkent a kantonban élő belső menekültek száma, 2003-ban a jelenlévő lakosság 12%-a, 2005-ben pedig 5%-a tartozott még mindig ebbe a kategóriába.

A Tuzla kantonban élő bosnyákok számának 90%-ra történő növekedését okozó tényezők a következők: 1. a háború során szinte kizárólag bosnyák nemzetiségűek menekültek a kantonba (minden korcsoportból és mindkét nemből), és nagy részük tartósan meg is telepedett itt; 2. a nem bosnyák etnikumnak a kantonból való elvándorlása – a horvátok és a szerbek nagy része házáat eladva inkább Horvátországba és Szerbiába költözik át, ezzel is hozzájárulva a kanton etnikai homogenizációs folyamatához.

3. Összegzés

A fenti rövid tanulmányban Bosznia-Hercegovina egyik adminisztratív-területi egységének háború utáni demográfiai helyzetét mutattuk be a rendelkezésre álló (becsült) statisztikai adatok alapján. Az elemzésből meglehetősen sötét kép tárult elénk Tuzla kanton népesedési helyzetére vonatkozóan, de talán még kétségbe ejtőbb az a tény, hogy az ország más részein sem jobb a helyzet.

Északkelet-Bosznia jelenlegi demográfiai és területi-igazgatási széttöredezettsége negatívan hat a tuzlai régió fejlődésének minőségére, és a makroregionális integrációs folyamatokba való bekapcsolódására. A térség egészséges társadalmi fejlődésének érdekében nélkülözhetetlen lenne például a belső menekültek visszatelepülési folyamatát végigvinni, amely megváltoztathatná nemcsak a háború során létrejött új etnikai struktúrát, de az egykor összetartozó területet képező északkeleti országrész etnikai alapon való szétszabdaltságát is. Napjaink Bosznia-Hercegovinájában azonban a reintegráció helyett minden az ország tartós kettős, esetleg hármas (külön horvát entitás?) megosztottsága felé mutat, és a kisebbségi visszatérések előtt is még mindig sok – gazdasági, politikai, társadalmi – akadály áll.

A nehéz gazdasági helyzet miatt, a Tuzla kantonban élő fiatalok és a produktív korosztályba tartozók jelentős hányada is külföldi munkavállalásban, letelepedésben gondolkodik, és jó, ha legalább évente egyszer visszatérnek szülőföldjükre szabadságukat eltölteni, vagy az otthon maradt rokonokat meglátogatni.

Amennyiben ez a negatív népesedési folyamat nem változik, hamarosan feltehető a kérdés: hogyan alakul majd a vizsgált terület jövőbeni sorsa?

Irodalom:*Tanulmányok, könyvek:*

ĐOZIĆ, A. (2003): Prinudne migracije i problema razvoja regije Sjevernoistočne Bosne. – In: NURKOVIĆ, R. (szerk.): Regionalno razvojna problematika BiH i susjednih zemalja u procesu približavanja Evropskoj Uniji. Zbornik Radova, UNTZ PMF Odsjek za geografiju, Tuzla, pp. 259-272.

FRECKET T. – KOVÁCS K. (2002): A lelkekben még dúl a harc. – In: Hetek VI. évf. 41. sz. (<http://hetilap.hetek.hu/index.php?cikk=37060>) 2007. szeptember 24.

HASKOVIĆ, R. (szerk. 2000): Tuzlanski Kanton – Tuzla Canton. Bosnia Ars, Tuzla, 160. p.

KIKANOVIĆ, M. (2001): Postratne demografske prilike Tuzlanskog kantona. - In: Pogledi 8. Preporod, Tuzla, pp. 96-103.

KOLUTÁČZ, A. (2006): A népesedés szociális és etnikai sajátosságai Tuzla kantonban (Bosznia-Hercegovina). – In: PAP N. (szerk.): A Balatontól az Adriáig. Lomart – PTE TTK KMBTK, Pécs, pp. 299-314.

Jelentések, statisztikák:

Federacija Bosne i Hercegovine u brojkama – Federalni Zavod Za Statistiku, Sarajevo, 2006.

Izveštaj o evidentiranim potencijalnim korisnicima pomoći za obnovu i povratak u BiH. – Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice. Sarajevo, 2005.

Kanton Tuzla u brojkama – Federalni Zavod Za Statistiku, Sarajevo, 2002.

Statistički godišnjak/ljetopis Federacije Bosne i Hercegovine. – Federalni Zavod Za Statistiku, Sarajevo, 2004.

Tuzlanski kanton u brojkama – Federalni Zavod Za Statistiku, Sarajevo, 2006.

<http://www.ohr.int/ohr-info/maps/images/federation-of-bih.gif> (2007. 10. 01.)